

KANTIŠKOJI PATYRIMO SAMPRATA IR PAŽINIMO RIBŲ PROBLEMA

Edvardas Rimkus

Vilniaus universiteto
Filosofijos katedra
Universiteto g. 9/1, LT-01513 Vilnius
Tel. (8 5) 266 7617
El. paštas: edvardas.rimkus@fsf.stud.vu.lt

Straipsnyje nagrinėjama Kanto teorinėje filosofijoje išdėstyta patyrimo samprata ir iš jos kylanti pažinimo ribų problema. Įrodinėjama, kad kantiškasis patyrimas kaip juslinės medžiagos ir apriorinių formų sintezė yra reiškinų santykių pažinimas. Patyrimo teorijoje Kantas atsiriboja nuo transcendentinės metafizikos – neigia transempirinio pažinimo galimybę ir nusako imanentinį proto taikymą. Teigiama, kad transcendentalinė patyrimo teorija leidžia suprasti kantiškąjį apriorizmą kaip pažinimo formų arba modelių kūrybą ir paaiškina „noumeno“ idėją kaip įsteigiančią tam tikras empirinio ir metafizinio pažinimo ribas.

Pagrindiniai žodžiai: patyrimas, pažinimo ribos, daiktas pats savaime, filosofija, mokslas

Immanuelio Kanto (1724–1804) filosofijos recepcija buvo labai komplikuota, istoriškai susiformavo skirtingos jos interpretavimo kryptys¹. Kalbant apie Kanto filosofijos sis-

temą galima pritarti Paului Reddingui², kad ir šiandien nėra visuotinio sutarimo, kaip suprasti ir vertinti netgi pačias pagrindines filosofo idėjas. Šiuolaikiniame kantizme da-

¹ Daugybė XIX ir XX a. filosofų nagrinėjo Kanto veikalus, buvo suformuluotos pačios įvairiausių teorinės pozicijos jo filosofijos klausimais. Theodore'as Plantingas yra aptaręs pagrindines kritinės filosofijos recepcijos kryptis ir jų interpretacinius keblumus; Kantas jose pasirodė kaip: skeptikas, epistemologas, *ego* filosofas, metafizikas, pragmatikas, dualistas, fenomenologas, ontologas, idealistas. Kaip itin transformatyvi vertinama M. Heideggerio interpretacija. Veikale „Kantas ir metafizikos problema“ (1929) apskritai atmetamas požiūris, jog Kantas pateikia naują patyrimo ar mokslo teoriją. Kantas suvokiamas kaip ontologas. Susitelkdamas į transcendentalinės vaizduotės bei laiko teorijas, Heideggeris Kantą pavaizduoja kaip filosofą, apytikriai ėjusį tuo keliu, kurį galiausiai išryškines tik pats Heideggeris savo egzistencinėje ontologijoje susiedamas laiką ir žmogaus buvimą (plačiau žr. Planting 1972). Iš naujaujų Kanto interpretacijų dideliu transformatyvumu pasižymi neometafizinė R. Langton pozicija: kantiškasis „noumenas“ paverčiamas metafizine substancija, nusakoma paradoksaliai – jokiais būdais neprieinamomis

„vidinėmis savybėmis“, tačiau dalis „noumeno“ savybių pasireiškia ir fiziškai kaip kantiškasis „fenomenas“. Plačiau žr.: E. Rimkus. Kantiškoji „daikto paties savaime“ problema Rae Langton interpretacijoje. *Problemos* 2012; 81: 144–156. Kanto filosofija teikia medžiagos sąmonės ir kalbos filosofijai, teologijai, psichologijai, socialinių mokslų, matematikos ir gamtos mokslų filosofijoms. Pasirinkus tam tikras interpretavimo strategijas Kantas gali būti parodytas kaip mąstytojas labai artimas pozityvistams ar postmodernistams. Galima surasti esmingų paralelių tarp Kanto ir Sokrato filosofijų ir t. t.

² P. Reddingas šalia kitų klausimų nagrinėja kantiškąją metafizikos kaip mokslo sampratą. Kantas atsiriboja nuo tradicinės spekuliatyvosios, arba transcendentinės, metafizikos ir kuria mokslinę metafiziką, transcendentalinį pažinimą, kur tiriami nebe objektai, o jų pažinimo būdai, patys proto produktai – sąvokos, kategorijos, teoriniai principai ir kt. Šia prasme transcendentalinė filosofija susitelkia tik į apriorinių sąmonės struktūrų nagrinėjimą, jų pažintinių galimybių, taikymo ribų klausimus (plačiau žr. Redding 2012).

roma skirtis tarp Kanto teorinės filosofijos³ (nagrinėjama kantiškoji metafizikos problema, gnoseologiniai klausimai, filosofijos, gamtos ir matematikos mokslų santykiai, praktinio ir teorinio proto veikimo sferos ir kt.) ir visos kitos Kanto filosofijos (apimančios etinius, estetinius, antropologinius, teisės, religijos ir kt. klausimus). Ir kritikos, ir pritarimo sulaukia tiek atskiros Kanto teorinės filosofijos dalys, tiek jo kritinės filosofijos sistema ir tai rodo, kad filosofo nagrinėtos problemos nepraranda aktualumo⁴. Aktyvių filosofinių diskusijų tema tebėra kantiškoji patyrimo samprata, Kanto transcendentalinė metodologija ir gnoseologinis apriorizmas, taip pat pažinimo ribų koncepcija, todėl yra svarbu aiškintis, kaip šias problemas suprato Kantas.

Klausdamas, ar apskritai galima metafizika, kaip vien tik sąvokomis vykdo-

mas tikrovės pažinimas (Kant 1996: 39), Kantas suformulavo apriorinių sintetinių teiginių problemą⁵. Kaip žinoma, filosofas manė, kad tiek matematikoje, tiek gamtos moksle tokie teiginiai faktiškai egzistuoja ir turi realią pažintinę prasmę, be to, kaip apriorinius sintetinius teiginius jo suprato ir šiuose moksluose naudojamus teorinius principus⁶, tad beliko išsiaiškinti, ko vertas yra metafiziko pažinimas, siekis vien maštant įminti įvairias mįsles: pasakyti, kas ir (ar) koks yra pasaulis, iš kur jis atsirado, įrodyti Dievo buvimą, išsiaiškinti, kokia yra sielos prigimtis ir kt. Spęsdamas metafizikos problemą Kantas ir pateikė savo kritinę patyrimo sampratą⁷, arba transcendentalinę patyrimo galimybės sąlygų teoriją, kurioje ne tik atsiribojama nuo spekuliatyvosios metafizikos kaip transempirinio mokslo ir jo absoliutistinių pažinimo pretenzijų, bet kartu pateikiama nauja metafizikos kaip *transcendentalinio pažinimo* – kritinio filo-

³ Kanto *teorinė filosofija* dažnai traktuojama kaip „mokslo filosofija“ ar kaip „pažinimo teorija“. Tačiau ir tokie požūriai neretai yra pernelyg „aprioriniai“ neigiama prasme – išankstinės schemas pagrindu tyrimo objektas – Kanto filosofija ir (ar) jos dalys – padaromas maksimaliai patogus, jis tampa visiškai suderinamas su paties tyrinėtojo užimama filosofine pozicija. Susitelkus į siaurų klausimų nagrinėjimą, atsiranda pavojus (taip pat ir šiame tekste) išleisti iš akių Kanto filosofinės problematikos visumą. Keblu yra ne tik tai, jog kažkas gal net esmingai iškraipo Kanto teorijas, pernelyg savavališkai jas interpretuodamas, bet ir tai, kad įvairios interpretacinės schemas puikiai išsitenka ir tarsi paskęsta paties Kanto filosofijos sistemoje.

⁴ Kritikuojama Kanto matematikos filosofija, siaura aristotelinės logikos samprata ir jos pagrindu konstruojama kategorijų teorija; keblumų kelia ir tai, jog Kantas savo teorijas plėtojo remdamasis Niutono fizikos paradigma ir kt. Plačiau žr.: Nekrašas, E. Matematikos pažintinis statusas: ginčo su Kantu peripetijos ir išdava. *I. Kanto filosofijos profiliai*: str. rinkinys (sudarė A. Degutis), Vilnius: Mintis, 1988. Kita vertus, pripažįstama, kad „Kantas yra teoretizavimo proceso, leidžiančio mokslininkui išreikšti patyrimą ir jį perteikti kaip mokslo objektą, kūrėjas, tad šia prasme jis – modernus, šiuolaikinis mokslo filosofas.“ – Žr.: R. Plečkaitis. I. Kanto mirties 200–osioms metinėms. Įžymusis minties sferos praturtinimas. *Problemos* 2005; 68: 148–154, 152.

⁵ *Aprioriniai sintetiniai* teiginiai skiriasi nuo *aposteriorinių sintetinių* (formuluojamų patyrimo pagrindu) ir *analitinių* (aiškinančių sąvokas) teiginių. Pirmiesiems būdingos trys savybės: a) visuotinumas b) būtinumas c) žinių išplėtimas (naujų žinių gavimas) operuojant vien sąvokomis.

⁶ „Grynojo proto kritikoje“ Kantas principus apibūdina kaip mąstymo kūrybinės veiklos rezultata: „Pirmojoje mūsų transcendentalinės logikos dalyje intelektą apibrėžėme kaip sugebėjimą kurti taisykles; čia mes protą nuo intelekto skiriame tuo, kad vadiname jį sugebėjimu kurti principus (Kant 1996: 267). Principai yra tam tikros sąmonės struktūros, aprioriškai formuojami ir patyrimo taikomi teoriniai instrumentai.

⁷ Kantiškoji patyrimo samprata išsamiausiai yra išdėstyta trijuose pagrindiniuose brandžiąja teorinę Kanto filosofiją reprezentuojančiuose veikaluose: „Grynojo proto kritika“ (pirmasis (1781) ir antrasis (1787), kiek pakeistas leidimas), „Prolegomenai“ (1783), „Metafiziniai gamtos mokslo pagrindai“ (1786). Didžiausia teorinė įtampa skleidžiasi būtent šiuo periodu. Antrajame „Grynojo proto kritikos“ leidime Kantas iš esmės perrašo savo transcendentalinės kategorijų dedukcijos teoriją, kituose dviejuose veikaluose taip pat yra jo patyrimo sampratos korekcijų ir papildymų.

sofijos mokslo idėja, kurios pagrindu dalis vėlesniosios filosofijos pradeda save suprasti kaip transcendentalinę gamtos ir kultūros mokslų analizę, o šios tikslas yra pamatinių teorinių prielaidų ir principų, kuriais yra grindžiamos tos teorijos, išryškinimas⁸.

Kantas priėjo išvadą, kad transcendentinė filosofija kaip mokslas negalima – nesiedami sąvokų su jusline medžiaga turime neįrodomus ir lygiai taip pat teoriškai nepaiegiamus apriorinius sintetinius teiginius (Kant 1996: 511–518). Tačiau spekuliatyviais teiginiais galima tikėti ir atitinkamai praktiškai veikti pagal savo tikėjimą (*ibid.*: 42, 47). Kanto požiūriu, yra galima transcendentalinė metafizika – sąvokas ir teorinius principus, jų taikymo galimybes ir ribas tyrinėjantis filosofinis mokslas. „Kantas ne tik sukritikuoja senąją metafiziką, parodydamas, kad jos klaidos sukelia nekritišką intelekto veiklos išplėtimą už galimo patyrimo ribų, ne tik griežtai atskiria metafiziką nuo gamtos mokslo, bet pasiūlo naują metafizikos, kaip pažinimo būdo,

⁸ Šiuo požiūriu išskirtinės yra Badeno ir Marburgo neokantizmo mokyklos. Žr.: K. Pollok. The “Transcendental Method”. On the Reception of the Critique of Pure Reason in Neo-Kantianism. In: *The Cambridge companion to Kant's Critique of pure reason*. Edited by Paul Guyer. Cambridge: Cambridge University Press, 2010, p. 349. Be to, kaip nurodo V. Sezemanas, Marburgo mokykloje Kanto apriorizmas buvo įvardytas kaip nepakankamai dinamiškas ir perinterpretuotas naujų mokslo atradimų šviesoje: „<...> istorinė matematikos ir fizikos raida pateikė nenuginčijamą įrodymą, kad šie mokslai, nepaisant jiems būdingo tikslumo ir aprioriškumo, taip pat evoliucionuoja, kaip ir grynai empiriniai mokslai, ir ši evoliucija liečia ne tik konkrečių klausimų analizę, bet tokiu pat mastu apima ir giliausius jų pagrindus. Štai kodėl mokslinio žinojimo pažangą turi atitikti tokia pat begalinė naujų kategorinių formų ir sintezių atskleidimo pažanga. <...> Ne į mokslo faktą turi orientuotis filosofija – nes mokslo fakto kaip savyje užbaigtos realybės nėra, – o į jo *laipsniško tapsmo* (fieri) ir vystymosi *procesą*.“ – V. Sezemanas. Filosofijos istorija, kultūra. Teorinė Marburgo mokyklos filosofija. In: *Raštai*. Vilnius: Mintis, 1997, p. 199–200.

kiek jis galimas *a priori*, tyrimo sampratą.“ (Plėšnys 1999: 25) Kantui pažinimas vien tik sąvokomis, arba pažinimas grynuoju protu – kas pagal jo apibrėžimą ir yra metafizinis pažinimas⁹, – neturi apčiuopiamos vertės, nes jis išeina už galimo patyrimo ribų ir nugrimzta į teorinius prieštaravimus, netgi visiškai susipainioja savo sąvokose ir teoriniuose principuose. Teorinis protas yra ribotas, jis nustatinėja griežtus ryšius tarp reiškinių, jo veikimo sferoje netgi pati laisvė negali būti mąstoma neprieštarigai (Kant 1996: 45–46). Teorinio proto ribotumus pašalina praktinis protas. Tai vienos svarbiausių kritinės filosofijos išvadų, detaliau įrodinėjamos „Grynojo proto kritikos“ skyriuje „Transcendentalinė dialektika“. Kantas kalba apie apriorines sąmonės struktūras, tam tikras pažinimo formas, kurios yra taikomos juslinei medžiagai. Abu šie komponentai yra empirinio pažinimo arba kantiška prasme – patyrimo – pagrindai, patyrimo galybės sąlygos. Operuodamas vien sąvokomis, protas paskęsta spekuliatyviame žaidime, nes jo čia jau visai nebekontroliuoja jausmo teikiama patyrimo medžiaga.

Juslinės medžiagos (reiškinio materijos) ir pažinimo formų (reiškinio formos) atskyrimas¹⁰ yra svarbus pagrįsti kitai

⁹ „Prolegomenuose“ Kantas teigia: „Pirmiausia, metafizinio pažinimo šaltiniai jau dėl pačios jo sąvokos negali būti empiriniai. Vadinas, šio pažinimo principai (kuriems priklauso ne tik metafizikos pagrindiniai teiginiai, bet ir pagrindinės jos sąvokos) niekada neturi būti išvesti iš patyrimo, nes tai turi būti ne fizinis, bet metafizinis pažinimas, t. y. esąs už patyrimo. Taigi jo pagrindas nebus nei išorinis patyrimas, kuris yra pačios fizikos šaltinis, nei vidinis, kuriuo remiasi empirinė psichologija. Vadinas, jis yra apriorinis pažinimas, arba pažinimas grynuoju intelektu ir grynuoju protu.“ (Kantas 1972: 41).

¹⁰ „Tai, kas reiškinyje atitinka pojūtį, aš vadinu *jomaterija*; o tai, kas įgalina įvairovę reiškinyje

kantiškajai dichotomijai – *noumeno* ir *fenomeno* skirčiai. Galima klausti: ar tai nėra tik kantiški, neišsprendžiami teoriniai dualizmai ir apskritai metafizinės fikcijos? Atskyrus juslinę medžiagą nuo apriorinių pažinimo formų pasidaro nelabai supranta ma, kaip įmanoma sąvokas susieti su daiktais ir kaip galima žinoti, kad egzistuoja „daiktai patys savaime“, jeigu jų negalima pažinti ir netgi jusline prasme patirti? Progresuojant mokslams, kurie demonstruoja savo efektyvumą praktinėje veikloje, nepažinaus „noumeno“ idėja gali pasirodyti tiek visiškai beprasmiška, tiek būti suvokiama kaip mokslo pažangos sąlyga, kaip pažintinis idealas – galutinai perprasti tikrovę pačią savaime. Tad kaip reikėtų suprasti Kanto tvirtinimus, kad mes pažįstame *fenomenus*, o ne *noumenus*. Kodėl ir kokia prasme pažinimas Kanto filosofinėje teorijoje yra suvokiamas kaip *ribotas*? Į šiuos klausimus bandoma atsakyti rekonstruojant kantiškosios patyrimo sampratos kai kuriuos momentus, nes manoma, kad būtent ji pamatinių principų lygmeniu pagrindžia kantiškąjį apriorizmą ir leidžia išvengti teorinių keblumų nagrinėjant kantiškąją pažinimo ribų idėją.

Patyrimo galimybės sąlygos

Kantas objekto stebėjimą suvokia kaip vien juslinį procesą, intelektas neturi stebėjimo galios, jo funkcija – mąstyti. Jutimais, pasak jo: „<...> niekada ir jokių požiūriu negalime pažinti daiktų pačių savaime, o

sutvarkyti pagal tam tikrus santykius, vadinu reiškinio formą. Kadangi tai, vien tik kame pojūčiai gali būti sutvarkyti ir įgauti tam tikrą formą, pats savo ruožtu negali būti pojūtis, tai, nors visų reiškinų materija mums duota tik *a posteriori*, jų forma visa turi būti parengta jiems sieloje *a priori* ir dėl to gali būti tiriama skyrium nuo bet kokio pojūčio.“ (Kant 1996: 73–74).

tik jų reiškinius, kurie tėra jutimiškumo vaizdiniai <...>“ (Kantas 1972: 69). Tačiau juslinis daiktas nėra tik tam tikro mąsto iliuzija, Kantas apie juslumą sako ir tai, kad „<...> juslės neklysta, tačiau ne dėl to, kad jos visada tiksliai sprendžia, bet dėl to, kad jos iš viso nesprenžia. Todėl ir tiesa, ir suklydimas, taigi ir regimybė, kaip sąlygojanti pastarąjį, randami tik sprendinyje, t. y. tik objekto santykiyje su mūsų intelektu. <...> Jusliniame vaizdinyje (kadangi jame visiškai nėra sprendinio) suklydimo taip pat nėra. Jokia gamtos jėga pati savaime negali nukrypti nuo savo dėsnių“ (Kant 1996: 263). Todėl kantiškuosius sprendinius (teiginius) galima suvokti kaip intelekto santykį su objektu – kalboje yra fiksuojamas daiktų santykių ar pavienio objekto tam tikrų aspektų teorinis vaizdas. Juslinį daikto vaizdinį Kantas suvokia kaip nepriklausomai nuo žmogaus sąmonės egzistuojančio daikto poveikio sąmonei rezultatą: „Mūsų prigimtis tokia, kad stebėjimas niekada negali būti kitoks, o tik juslinis, t. y. jame glūdi tik būdas, kuriuo objektai mus veikia“ (*ibid.*: 98). Tačiau iš juslinio daikto vaizdinio, Kanto požiūriu, mes vis dėlto negalime nuspręsti, koks yra „daiktas pats savaime“ – pojūčio sukėlėjas. Juslinio receptyvumo nepakanka noumeno ontologijai.

Nagrinėdamas pojūtinį patyrimą Kantas savaip sprendžia skepticizmo filosofijai reikšmingą regimybės, arba „daiktų atrodymo“, problemą. Tai, kad atrodo, jog Saulė kyla ir leidžiasi (kad Mėnulis prie horizonto linijos yra didesnis, dideli objektai žiūrint iš tolo – mažesni; kad daiktai kinta suvokiant juos iš skirtingų vaizdinių perspektyvų ir pan.), Kanto teorijos kontekste yra ne juslumo, o būtent mąstymo, mūsų tam tikro šių reiškinų supratimo padarinys – pojūčių

prasmė Saulės „kilimas“ ir „leidimasis“ yra kažkas objektyvu – kas yra matoma stebint tiek Žemę, tiek Saulę iš tam tikro stebėjimo taško – nuo Žemės paviršiaus. Tačiau, kad Žemė sukasi apie Saulę – konstatacija apie santykį tarp šių objektų, negali būti išvesta tiesiog iš natūralaus juslinio patyrimo, greičiau tam reikalinga kritinė arba transcendentalinė pačios teorijos analizė bei ją papildantys kitokie minėtų objektų stebėjimo būdai (pvz., galimybė techniniais prietaisais stebėti Saulės sistemą nusikrausčius už jos ribų). Klaidingas yra pats mūsų supratimas, teiginys apie faktinę dalykų padėtį, teorija, nusakanti daiktų santykius ar pavienio objekto savybes, bet ne „grynas“ juslinis vaizdinys. Atrodo, būtent taip reiktų suprasti tokius Kanto teiginius:

Jutimai mums rodo planetas judant tai iš vakarų į rytus, tai priešinga kryptimi, ir tai nėra nei klaida, nei tiesa, nes kol mes tenkinamės tuo, kad tai pirmiausia tiktai reiškinys, mes dar visai nesprendžiame apie planetų judėjimo objektyvią savybę. Bet kai intelektas nepasistengia apsaugoti, kad šis subjektyvus išvaizdavimo būdas nebūtų laikomas objektyviu, ir iš to lengvai atsiranda klaidingas sprendinys, tada sakoma: atrodo, kad planetos grįžta atgal; bet dėl šito „atrodo“ kalti ne jutimai, o intelektas, kuriam vienam dera iš reiškinio daryti objektyvų sprendinį. (Kantas 1972: 72)

Panašiai atrodymo ir daikto suvokimo problema yra nagrinėjama šiuolaikinėje mokslo filosofijoje¹¹. Objekto suvokimo

¹¹ Jau pats stebimo objekto įvardijimas yra tam tikras jo supratimas: „Tai, ką stebėtojai mato, ir jų subjektyvų patyrimą stebint nulemia ne tik vaizdai jų tinklainėse, bet ir jų pačių patirtis, žinios bei lūkesčiai“ (Chalmers 2005: 29). Stebėjimas čia suprantamas kaip aiškiai priklausomas nuo stebėtojo tam tikrų teorinių prielaidų. Kita vertus, pripažįstama, kad klaidingi ar skirtingi žmonių kitokie gali būti ne tik tam tikri jutimų pagrindu kuriami suvokiniai, bet ir patys faktiniai stebėjimo tei-

lygmeniu artima Kanto požiūriui į juslumo ir sąvokų santykį yra ir fenomenologinė noemos idėja¹².

Apie patyrimą, arba empirinį pažinimą, Kantas savo teorijoje kalba kaip apie tam tikrą juslumo ir sąvokų sintezę. Šiame kontekste yra svarbūs du Kanto sintezės teorijos aspektai. Sinezę, pasireiškiančią įvardijant arba konceptualizuojant patiriamą fenomeną, Kantas vadina pagavos sinteze: „<...> p a g a v o s s i n t e z ė aš suprantu kaip įvairovės derinimą viename empiriniame stebinyje; dėl to pasidaro galimas suvokimas, t. y. empirinis stebinio (kaip reiškinio) įsisąmoninimas“ (Kant 1996: 149). Kita prasmė sintezės teorija paaiškina, kaip veikia pačios apriorinės formos ir principai, kaip jie yra taikomi patyrimo ir kuria prasmė jie yra apriorinės patyrimo galimybės sąlygos: daiktuose ieškoma tokių santykių, kurie pirmiausia yra mąstomi vien tik sąvokomis. Tam tikrus santykius tarp daiktų galima pastebėti, iš anksto arba aprioriškai sąvokomis suformavus tokių santykių modelį, teoriškai galimą vaizdą: „<...> mes negalime a priori turėti nieko kita, kaip neapibrėžtą galimų pojūčių sin-

giniai, kuriuose fiksuojami tam tikri objektų santykiai. „Kad stebėtojas galėtų suformuluoti stebėjimo teiginį ir jį patvirtinti, jis turi turėti tam tikrą conceptualinę sistemą ir žinių, kaip ją tinkamai pritaikyti“ (*ibid.*: 32). Tad mokslinės teorijos nėra tiesiogiai išvedamos iš stebimų faktų, patys faktai yra nulemti žinių. Mokslininko patiriama tikrovė nėra tik juslumo teikiama gryna medžiaga, jį domina tam tikri daiktų santykiai, daiktų funkcionavimas, todėl jis savo teorijoje konstruoja tikrovę arba rekonstruoja ją teoriškai, kuria pažintinius modelius ir tikrina, kiek pažinimo objektai į juos telpa.

¹² „Noema yra struktūra. Mūsų sąmonė struktūruoja tai, ką mes patiriame. Struktūravimas priklauso nuo mūsų ankstesnių patirčių, viso mūsų dabartinės patirties tinklo ir daugelio kitų faktorių <...> Tai, kas pasiekia mūsų jutimus, niekada nėra pakankama, kad vienareikšmiškai nulemtų, ką mes patiriame“ (Follesdal 2000: 57).

tezės sąvoką, kiek pojūčiai priklauso apėrcpcijos vienumui (galimame patyrimė)“ (*ibid.*: 501–502). Pirmasis sintezės teorijos aspektas paaiškina kantiškąją stebinio sąvoką, antrasis – apriorinių sąmonės struktūrų reikšmę pačiam pažinimo procesui. Nagrinėjant pastarąjį aspektą Kanto apriorizmas pasirodo kaip labai artimas ar netgi tapatus pažinimo objekto teoriniam modeliavimui: „Tikrovės modelis nėra tikrovė. Tai aktyvaus kūrybinio proceso rezultatas, subjektyviai atvaizduojantis kokią nors tikrovės sritį, o kartais tai yra savotiškas projektas, užbėgantis tikrovės dinamikai toli į priekį.“ (Vinciūnas 1988: 181)

Vien tik pojūtiniai vaizdiniai dar nėra joks patyrimas kantiška prasme, nors jie ir yra dėsningai veikiančių fizinių jėgų padariniai. Patyrimas jau yra tam tikras daikto pažinimas – jo teorinis supratimas. Kita vertus, juslinius vaizdinius Kantas apibūdina ir kaip egzistuojančius tiktai sąmonėje, šia prasme jie yra visiškai subjektyvūs:

<...> neneigiant išorinių daiktų tikrojo egzistavimo, apie daugelį jų predikatų galima pasakyti: jie priklauso ne šiems daiktams patiems savaime, o tik jų reiškiniams ir už mūsų vaizdinio savarankiškai neegzistuoja <...> Tam priklauso šiluma, spalva, skonis ir kt. O kad aš dėl svarių priežasčių be šių [predikatų] reiškiniams priskyriau likusias kūnų kokybes, vadinamas *primarias*, – tįsumą, vietą ir apskritai erdvę su viskuo, kas jai būdinga (neskvarbumas arba materialumas, figūra ir kt.), – tai šito nedaryti nėra nė mažiausio pagrindo <...> aš manau, jog vien kūno reiškiniai priklauso ir kitos, netgi visos savybės, sudarančios to kūno stebinį <...>. (Kantas 1972: 70)

Kad šiuo požiūriu Kantas neprieštarauja pats sau ir kaip šią jo teorijos vietą reikėtų aiškinti nesutapatinat jos su Berklio idealizmu, detaliam savo interpretacijoje įrodinėja

Rae Langton¹³: jusliniai daikto vaizdiniai egzistuoja tiktai sąmonėje, tačiau juos sukelia nuo žmogaus sąmonės nepriklausomi daiktai, realiai veikiančios jėgos, kas ir yra mokslinio tyrimo objektai. Galima pastebėti, kad daiktus ar fenomenus pavadinę „jėgomis“, mes juos jau tam tikru būdu teoriškai įprasminame. „Jėga“ tėra tik vienas iš daugybės galimų „noumeno“ vardų, „jėgos“ sąvoka yra aprioriškai nulemtas stebinio įvardijimas. Kantas vartoja ir kitas tradicinės filosofijos sąvokas – substancija, akcidenčija, šiuo aspektu irgi turime tik tam tikrą „daikto“ ir jo „savybių“ apriorinį modelį, mokslinį tikrovės konceptualizavimo instrumentą.

Kantiškojoje patyrimo sampratoje *juslinė medžiaga* yra atskiriama nuo *apriorinių pažinimo formų*. Kanto filosofinėje teorijoje įsteigiamos ne tik gryniosios sąmonės struktūros, bet pirmiausia grynasis juslumas, kuris yra tokia pati fundamentali patyrimo sąlyga, kaip ir apriorinės sąvokos (Nuzzo 2008: 3–8). Kantas apriorines juslumo ir mąstymo formas vadina *patyrimo sąlygomis*. Apriorinių pažinimo formų ir grynai juslinių fenomenų sintezė ir yra *patyrimas*, arba *empirinis pažinimas* kantiška prasme (Kant 1996: 55, 184).

Kantas sintezės teorijos ir apriorinių sąmonės struktūrų taikymo aptarimą pateikia „Prolegomenuose“¹⁴, skirdamas dvi

¹³ Juslinius vaizdinius sukelia realios jėgos, kurias tiria mokslai jas matuodami, nagrinėdami įvairias jų sąveikas, pasireiškimą sąlygas ar pavienės jėgos savybes, jos fizines charakteristikas. Todėl, pasak Langton, nėra pagrindo Kantą tapatinti su Berklio solipsizmu ir imaterializmu (plačiau žr. Langton 2007: 142–156).

¹⁴ Šiame veikale išdėstoma nauja, nei abiejų leidimų „Grynojo proto kritikoje“, nei veikale „Gamtos mokslo metafiziniai pagrindai“ neaptinkama „suvokimo“ ir „patyrimo“ teiginių skirties koncepcija. Kantas taip, beje, nusižengia savo principui „Prolegomenuose“

sprendinių rūšis: *suvokimo* sprendinius ir *patyrimo (pažinimo)* sprendinius. Aiškina juos Kantas pasitelkia saulės ir akmens pavyzdį: saulė teikia šilumą, akmuo šiltas – tai pojūtinio patyrimo vaizdiniai, tam tikri suvokiniai. Tačiau teigiant, kad „Saulė išildo akmenį“ – jau formuluojamas patyrimo sprendinys (teiginys) (Kantas 1972: 85). Patyrimo teiginiu išreiškiamas daiktų santykių pažinimas; remdamasis savo juslinėmis būsenomis bei aprioriniu priešastingumo principu, subjektas pasako kažką realaus apie pažinimo objektą. Vadinasi, grynos juslinės patirties ir suvokimo sprendinių peržengimas fiksuojant tam tikrus daiktų santykius teorinėje kalboje įmanomas tik pasitelkus sąmonės apriorines struktūras. Apriorinis priešastingumo principas čia suveikia kaip tam tikras pažintinis modelis, susiejantis du suvokimo sprendinius: saulė šviečia ir šildo, akmuo šyla, todėl mes ir turime tam tikrą pažinimą – kantiškąjį patyrimą, suprantame, jog *saulės šviesa* yra akmuo išlilimo *priežastis*. Šia prasme Kanto apriorines intelekto kategorijas galima suprasti kaip teorinius modelius, kurie savo prasmingumą gali patvirtinti tik konkrečiose pažintinėse situacijoje, o patys savaime jie tėra tik tuščios formos, kuriose kaip būtini ryšiai mąstomi įvairūs galimi objektų santykiai; vienos pačios šios apriorinės formos neteikia jokio pažinimo: „<...> pačioje priežasties sąvokoje taip akivaizdžiai glūdi ryšio su padariniu būtinumo ir griežtos taisyklės visuotinumą sąvoka, kad jos visiškai netektume, jei norėtume ją išvesti, kaip darė Hiūmas, iš to, kas vyksta, dažno prisijungimo prie to, kas įvyko

pirmiau, ir iš čia kylančio įpročio (taigi tik subjektyvaus būtinumo) susieti vaizdinius. Betgi ir nepateikiant tokių pavyzdžių įrodyti mūsų pažinimo grynųjų apriorinių pagrindinių teiginių tikrumui taip pat galima įrodyti jų būtinumą paties patyrimo galimybei, taigi įrodyti a priori“ (Kant 1996: 57–58). Iš pat pradžių turime suvokimo sprendinius. Jie yra subjektyviai reikšmingi. Intelektu apriorinės formos (kategorijos) suvokimo sprendinius paverčia objektyviai reikšmingais patyrimo sprendiniais. Tokiu pat būdu, matyt, galima aiškinti ir eksperimentinį stebėjimą, ir jo pagrindu gautus faktinius teiginius. Mokslo nustatyti faktai, dėsningumai peržengia asmeninio suvokimo ribas, tokių teiginių tikrumas yra intersubjektyvus (Kantas 1972: 82–83). Galima manyti, kad be apriorinių struktūrų, remdamasis vien tik jusliniu suvokimu, žmogus negalėtų ne tik pažinti, bet ir tiesiog orientuotis jį supančioje aplinkoje. Intelektas be juslumo egzistuoti negali, t. y. negali nieko mąstyti, o jusliniai stebiniai be intelekto negali būti koku nors būdu suprasti: „Mintys be turinio – tuščios, stebiniai be sąvokų – akli“ (Kant 1996: 99).

Iš apriorinių formų ir jautimų junginio kyla pažinimas. Kantiškasis apriorizmas gali būti interpretuojamas kaip modelinio pažinimo teorija. Jeigu reiškinys pažįstame todėl, kad egzistuoja mūsų sukurti formalūs reiškiniai sutvarkymo principai, pasidaro suprantama, kodėl daiktai derinasi prie sąmonės struktūrų, o ne sąmonė prie daiktų (Kant 1996: 40–43). Aprioriniai modeliai (apriorinės juslumo formos: erdvė, laikas; intelekto kategorijos: kokybės, kiekybės, santykio, modalumo) yra empirinio pažinimo instrumentai. Reiškinių sutvarkymas pirmiausia turi būti galimas aprioriniame

medžiagą dėstyti tik analitiniu būdu, o „Grynojo proto kritika“ yra sintetinė teorija (plačiau žr. Allison and Peter Heath 2002: 8–10).

modelyje ir tik po to ši tvarka gali būti aptikta tikrovėje. Dėsniai kaip tam tikros reiškinių galimo veikimo formos ir (ar) modeliai yra sukuriami žmogaus, jais kaip tam tikrais pažinimo instrumentais žmogus naudojasi plėtodamas reiškinių pažinimą (*ibid.*: 211). Aprioriniai principai nėra išvedami iš daiktų, veikiau jie yra tuščios dėsnų formos, kurių tam tikro atitikimo, galimo veikimo tiriamuose objektuose ir ieško mokslininkai.

Konceptualus patyrimo pobūdis

Transcendentalinės apercepcijos teorija išreiškia kantiškąjį žmogaus sąmonės supratimą. Sąmonė veikia kaip apriorinių struktūrų mechanizmas, ji nėra substanciali kaip Dekarto *ego cogito*, o tik funkcija, netgi apriorinių formų kaip funkcijų žaismas, kuri galima nusakyti kaip sąvokų, kategorijų, teorinių principų sąveiką viename transcendentaliniame subjekte: „<...> apercepcija yra mąstoma kaip transcendentalinė sąlyga, kaip aukščiausias principas visų sintetinių sprendinių, o ne kaip transcendentinė asmeninės sąmonės būseną <...>“ (Cohen 1885: 142). Transcendentalinė apercepcija yra pirmą kartą apriorinė forma, lemianti bet kurią intelekto ir proto raišką (Kant 1996: 145–149). Kad transcendentalinės apercepcijos principas, kai visus vaizdinius lydi „Aš mąstau“, yra pati pagrindinė apriorinė bet kurio patyrimo, kiek tas patyrimas gali būti laikomas *sąmoningu patyrimu*, sąlyga, nurodo ir Algirdas Degutis. Pati sąmonės tapatybė gali būti sukurta tik sąvokinėmis funkcijomis. Juslumą Kantas maksimaliai išgrynina, jis yra visiškai aklas, o bet kuris juslumo supratimas, suvokimas ar įsisąmoninimas galimas tik sąvokomis. Tad mąstymas apskritai yra kažkas visai kita negu

juslumas ir jie negali būti redukuoti vienas į kitą. Kantas jau nebetapatina *būties* ir *mąstymo*, kaip tai darė tradicinė metafizika. Negana to – žmogus turi tik tuščius apriorinius kalba išreiškiamus ne metafizinio, o tik empirinio pažinimo modelius, formas, instrumentus. Tad galima pritarti Degučiu, kad transcendentalinė apercepcija yra analitinė išvada iš patyrimo sąvokos – patyrimas galimas tik dėl sąvokų – kitu atveju jis tik aklas pojūtinis tikrovės fiksavimas be jokio sąmoningumo ir supratimo. Patyrimo kategorija negali būti mąstoma be esmingai patyrimo nedalyvaujančių apriorinių sąmonės struktūrų (Degutis 1988: 97–99).

Kokios yra tos apriorinės struktūros, kuriomis anticipuojami pažinimo objektai patyrimo sprendiniuose? Kantas skiria apriorines juslumo formas (erdvė ir laikas) ir dvylika transcendentalinės apercepcijos formų, jas vadindamas kategorijomis¹⁵. Juslinė medžiaga yra tam tikras empirinio pažinimo pamatas. Sąmonės receptyvumas suteikia prieigą prie pažinimo objekto, juslumas yra ontologinis objekto realumo garantas. Kantas „<...> supranta, kad, remdamiesi vien grynuoju mąstymu, mes neįstengsime atskirti galimo objekto nuo faktiškai egzistuojančio, tuo tarpu tai, ką suvokiame jaslėmis, suvokiame kaip *egzistuojantį* objektą“ (Sodeika 1988: 76). Mąstymo veikla negali sukurti daikto kaip juslinės medžiagos, o visada pati privalo į ją orientotis. Tačiau patyrimas kaip empirinis objektyvus daiktų santykius siekiantis

¹⁵ Diskusija dėl Kanto nustatytų apriorinių pažinimo formų turi ilgą istorinę tradiciją ir yra labai kontroversiška, tačiau šie aspektai nepatenka į straipsnio tyrimo lauką, todėl bus apsiribojama tik bendro pobūdžio pastabomis apie apriorines sąmonės struktūras ir tuos aspektus, kurie yra svarbūs nagrinėjant kantiškąją patyrimo sampratą ir pažinimo ribų problemą.

nustatyti pažinimas Kanto teorijoje yra galimas tik dėl apriorinių formų.

Tiek laikas, tiek erdvė Kanto filosofijoje suvokiami kaip conceptualiniai pažinimo komponentai, kaip tam tikri aprioriniai konstruktai. Apriorinės erdvės ir laiko struktūros įgalina susidaryti tįsumo ir judesio matavimus. Apriorinis erdviškumas yra tūrio sąvokos sąlyga. Tūris šalia svorio mato yra vienas iš būdų mąstyti apie medžiagos kiekį. Laikas čia jau yra nebe tekantis, o sustingęs skaičių aibėje ir todėl leidžia kalbėti apie reiškiųjų judesio trukmės matavimus. Kantas nagrinėja mokslo teorijas, ne pasaulį, jo laikas ir erdvė nėra empiriniai, autonomiškai esiniai, o funkcionuoja teorinių modelių pavidalu. Kategorijos analogiškai irgi tėra tam tikra pirminė pažinimo gramatika. Daiktus kaip suskaičiuojamus galima įsivaizduoti tik dėl kiekybės kategorijos. Priežastingumo kategorija įgalina nagrinėti daiktų sąveikavimą ir pan. Apriorinės juslumo formos ir intelekto kategorijos šia prasme yra pamatiniai aprioriniai pažinimo modeliai ir (ar) instrumentai. Atrodo, taip ir reikėtų aiškinti, kodėl apriorinės pažinimo formos negali būti išvestos tiesiogiai iš daiktų – jos kaip tik yra primetamos daiktams ir pats pažinimas gali vykti tik tada, kai mes jau disponuojame tokiomis struktūromis. Kantas taip pat nemano, kad apriorinės struktūros galėtų būti įgimtos. Jo požiūriu, žmogus pats susikuria apriorinį sąvokų aparatą, savo pažinimo formas, tad tiek intelektas, tiek protas yra kūrybinės gebos. Šiuo požiūriu Kantas matematikus ir filosofus yra pavadinęs dviejų skirtingų rūšių proto menininkais (Kant 1996: 498). Objekto patyrimas, arba empirinis pažinimas, galimas tik per apriorines sąmonės struktūras. „Visi gamtos filosofai, kurie

savo tyrimuose norėjo kalbėti matematiškai, visada naudojosi ir visada turi naudotis metafiziniais principais (kad ir nesąmoningai), net jeigu jie patys pasipūtusiai atsiribodavo savo moksle nuo visų metafizinių teiginių. <...> Visa tikra metafizika yra kilusi iš mąstymo, ir ji jokiū būdu nėra fiktyvus, kaip iš patirties nekilęs dalykas. Tikriau sakant, ji apima grynus minties veiksmus, vadinasi, a priori sąvokas ir principus, kurie leidžia *empirinius vaizdinius* paversti dėsnių valdomais ryšiais, taip jie gali tapti *empiriniu pažinimu*, kas ir yra patyrimas“ (Kant 1997: 9).

Pasak W. Sellarso, Kanto kritinės filosofijos esmę išreiškia ontologinių kategorijų ir episteminių kategorijų skirties panaikinimas. Kantas pademonstravo, kad ontologinės kategorijos visada yra kartu ir epistemologinės kategorijos (Sellars 1967: 634). Tačiau Kanto apriorizmas turėtų būti vertinamas netgi radikaliau – ontologinių kategorijų Kanto sistemoje apskritai nelieka, žmogiškos pažinimo formos yra tik aprioriškai kuriamos fenomenų pažinimo (patyrimo) formos ir priemonės, tas pasakytina apie bet kurias sąvokas, kategorijas, bet kuriuos teorinius principus. „Betgi kiekvienas patyrimas, be juslinio stebėjimo, kuriuo kas nors pateikiama, apima dar ir objekto, kuris duotas stebėjimu arba reiškiiasi jame, sąvoką; todėl kiekvieno patyrimu pagrįsto pažinimo pagrindą sudaro objektų apskritai sąvokos kaip apriorinės sąlygos; vadinasi, kategorijų kaip sąvokų objektyvi reikšmė remsis tuo, kad patyrimas (mąstymo formos požiūriu) galimas tik dėl sąvokų“ (Kant 1996: 129). Pažinimo objektas yra žmogaus kūrinys, kiek jis yra suformuotas aprioriniais modeliais. Todėl galima manyti, kad patyrimas yra concep-

tualus procesas dvejoja prasme – reiškinių suvokimo, įvardijimo ir kita – reiškinių santykių pažinimo prasme. Kanto nagrinėjamos apriorinės sąmonės struktūros yra patyrimo instrumentai. H. Ginsborg taip pat nurodo, kad kantiškoji patirties samprata apima ne tik jauslumą, bet ir supratimą, sąvokas, tad patirtis nėra tik grynos juslinės medžiagos gavimas, ji visada yra konceptuali (Ginsborg 2006: 59). Pats „fenomenas“, arba „pažinimo objektas“, yra sintetinis stebiny, teoriškai įprasmintas daiktas. Fenomenas jau yra nebe grynoji jauslumo medžiaga, nebe pojūtinio patyrimo vaizdinys, bet apriorinių formų įpavidalinta medžiaga. Fenomenas kaip sintetinis objektas ir yra pažinimo objektas, mokslinio tyrimo objektas. Apriorinėmis struktūromis, aprioriniais modeliais mes sugriebiame ne „absoliučią tikrovę“ kaip „daiktą patį savaime“, o tik tam tikrus dalinius jo aspektus, kai kuriuos daiktų santykius ir (ar) savybes.

„Daikto paties savaime“ idėja ir pažinimo ribų problema

Kantui mokslinės minties neribotos plėtros samprata nebuvo svetima: „Pažinimo plėtimasis matematikoje ir vis naujų atradimų galimybė yra begaliniai; taip pat begalinis ir naujų gamtos savybių atradimas, naujų jėgų ir dėsnių atradimas nuolatinio patyrimu ir jų suvienijimas protu“ (Kantas 1972: 148). Tad kuria prasme „daiktas pats savaime“ yra nepažinus ir kaip su tokia filosofija suderinti begalinę mokslų pažangą?

Kantas „daiktais pačiais savaime“ vadinina ne tik daiktus, kurie paveikia sąmonę per jusles¹⁶; šia sąvoka įvardijami ir vien

tik mąstyti galimi esiniai: siela, Dievas, pasaulis kaip visuma¹⁷. Kantas taip pat teigia, jog „<...> kritika <...> moko objektą imti d v e j o p a r e i k š m e, būtent kaip reiškinių ir kaip daiktą patį savaime <...>.“ (Kant 1996: 45) Tad *noumeno* ir *fenomeno* sąvokos leidžia skirtingais aspektais mąstyti *tą patį* objektą. Kita vertus, teigiama, kad „<...> savybių, kurios būdingos daiktams patiems savaime, jutimai mums niekada negali pateikti“ (*ibid.*: 84) – ar čia įvedama griežta *fenomeno* ir *noumeno* ontologinė skirtis? Dėl šitokio sąvokos daugiaprasmiškumo ir neaiškumo tebevyksta aktyvios filosofinės diskusijos „daikto paties savaime“ klausimu. Galima matyti dvi pagrindines interpretavimo kryptis: vieni šios problemos komentatoriai neigia, kad *noumenas* yra realiai egzistuojantis esinys, ir mano, kad jis tėra tik tam tikra mąstoma idėja¹⁸; kiti gina požiūrį, kad *noumenas* turi realų ontologinį statusą¹⁹. R. Langton pozi-

¹⁷ Ten pat, p. 45, 370, 413, 512–513.

¹⁸ Žr.: Allison, H. *Kant's Transcendental Idealism*. New Haven, Conn: Yale University Press, 1983; Allison H. *Kant's Transcendental Idealism*. Revised and Enlarged Edition. New Haven and London: Yale University Press, 2004; Bird, G. *The Revolutionary Kant*. A Commentary on the Critique of Pure Reason. Illinois: Carus publishing, 2006; Grier, M. *Kant's Doctrine of Transcendental Illusion*. Cambridge: Cambridge University Press, 2001; Hanna, R. *Kant, Science and Human Nature*. Oxford: Oxford University Press, 2006; Rescher, N. On the Status of “Things-in-Themselves” in Kant’s Critical Philosophy. In: *Kant and the Reach of Reason*. Studies in Kant’s Theory of Rational Systematization. Cambridge: Cambridge University Press, 2000.

¹⁹ Žr.: Adams, R. Things in themselves. *Philosophy and Phenomenological Research* 1997; 57 (4): 801–825; Adickes, E. *Kant und das Ding an sich*. Berlin: Pan Verlag, 1924; Allais, L. Transcendental Idealism and Metaphysics: Kant’s Commitment to Things as They are In Themselves. *Kant Yearbook 2/2010, Metaphysics*. Edited by Dietmar H. Heidemann. Berlin/New York: Walter de Gruyter GmbH & Co, 2010; Langton, R. *Kantian Humility: Our Ignorance of Things in Themselves*. Oxford: Oxford University Press, 1998.

¹⁶ Žr.: Kant 1996: 41, 80, 86–87, 178, 194–195, 237, 239, 308.

cija priklauso ontologizuojančių noumeną interpretacijų grupei, tik jos išskirtinumas yra tas, kad noumenas apibūdinamas ne kaip fiziškai realus esinys, o kaip realus *metafizinis* fenomeno pagrindas.

Kantas „daikto paties savaime“ sąvoką skirtinguose teoriniuose kontekstuose apibūdina skirtingai, netgi prieštarai, tačiau abejotina, ar vienintelis būdas spręsti interpretacinius keblumus²⁰ – bandyti visas noumeno sąvokos vartosenas redukuoti į vieną pamatinę reikšmę. „Daiktas pats savaime“ kaip siela ar Dievas yra visai kas kita negu daiktas kaip fenomeno priežastis. Sutapatinus šias reikšmes Kanto teorija tebtūt viena iš transcendentinės metafizikos teorijų. Atrodo, Kanto transcendentalizmui išsaugoti reikia skirti bent jau metafizinę „daikto paties savaime“ reikšmę nuo empirinės reikšmės²¹, funkcionuojančios kaip tik kantiškojoje patyrimo sampratoje.

Kanto įvesta reiškinių materijos ir for-

²⁰ Vienas argumentų prieš noumeno egzistavimą toks: jei noumenas yra realiai egzistuojantis esinys, tai peržengiama Kanto intelekto kategorijų taikymo sfera, nes *tik empiriškai galimas naudoti* priežastingumo principas yra taikomas *metafiziniam* noumeniui. Šio keblumo bando išvengti N. Rescheris teigdamas, kad fenomeno ir noumeno ryšį reikėtų mąstyti ne per priežastingumo kategoriją, bet per pakankamo pagrindo principą (Rescher 2000: 25–26, 34–35). Tačiau galima pastebėti, kad tokia grėsmė – patyrimui naudojamas konceptualines formas taikyti metafiziniams esiniams – iškyla tik tuo atveju, jei noumenas yra suvokiamas kaip metafizinis esinys (pvz., R. Langton interpretacija), tačiau, atrodo, toks požiūris nėra visai pagrįstas – noumenas yra ne metafizinis, bet realiai egzistuojantis daiktas, kuris sukelia juslinius vaizdinius. Šiuo požiūriu pagrįsta atrodo L. Allais pozicija: jeigu tai yra analitinis teiginys, kad reiškiny yra reiškiny kažko, kas reiškiasi, tai nėra galimybės mąstyti apie reiškinius be to, kas yra jų reikšimosi priežastis – daiktų pačių savaime (Allais 2010: 11–12, 15).

²¹ „Jei noumene laikome daiktą, kiek jis nėra mūsų juslinio stebėjimo objektas, kai abstrahuojamės nuo savojo jo stebėjimo būdo, tai toks noumenas turi neigiamą prasmę. <...> Juslumo teorija kartu yra teorija noumenų neigiama prasme <...>“ (Kant 1996: 237).

mos skirtis bei juslumo kaip receptyvios pažinimo subjekto galios supratimas, atrodo, užtikrina „noumeno“ (empirine reikšme) kaip filosofinės idėjos perspektyvumą. Jeigu sąvokos yra kažkas visai kita negu juslumu (ar techniniais prietaisais) fiksuojama pažinimo medžiaga, nėra jokių galimybių teorine kalba išsiskverbti į „tikrovės vidų“ – metafizinis pažinimas yra neįmanomas nei kaip *grynasis mąstymas*, nei kaip *modelinis pažinimas*. Noumenas yra tai, kas būtinai išsiveržia iš bet kurių apriorinių sąmonės struktūrų: „Vien tik per kategorijas objektas yra mąstomas. Jei tik objektas yra mąstomas atskirai nuo vaizdinio, jis man yra niekas, jis yra anapus mano pažinimo, jis yra todėl = x“ (Cohen 1871: 177). Nors metafizinis būties paslapčių įminimo siekis gamtamoksliniuose tyrimuose bent iš dalies yra apeinamas, daiktus nagrinėjant struktūriškai ir funkciškai irgi susiduriama su pažinimo ribomis. Vienų reiškinių aiškinimas kitais, daiktų ir jų atsiradimo sąlygų nagrinėjimas sukelia begalinio ontologinio regreso problemą. Kita vertus, turime tik tam tikrus apriorinius tikrovės modelius ir esame pasmerkti juos tobulinti ar keisti kitais, jeigu jie nuvilia, neduoda rezultatų, kurių tikimasi. Šia prasme, pažinimo ir daiktų panaudojimo galimybių plėtimasis ir išreiškia žmogaus pažintinių gebėjimų ribotumą. „Noumenas“ pasirodo kaip tam tikras mokslo idealas – *absoliučiai pažinti tikrovę*, kas galbūt tėra tas pat, kas bandyti priėti horizonto liniją. Tokia *noumeno* samprata buvo iškelta Marburgo neokantizmo teoretikų darbuose (Sezemann 1997: 212–213).

Kas yra ši tikrovė, arba daiktas, kuris yra nepriklausomas nuo mūsų juslinio receptyvumo ir pažinimo subjekto veiklos? Atrodo, Kanto atsakymas toks: mes nežinome, kas tai yra, galima tik pasakyti,

kad „noumenas“ yra kažkas visai skirtinga nuo „fenomeno“ – jusliškai patiriamo ir apriorinėmis struktūromis suformuoto „pažinimo objekto“, arba „daikto mums“: „<...> reiškiniai nėra daiktai patys savaime ir vis dėlto jie – vienintelis dalykas, kurį mes galime pažinti <...>“ (Kant 1996: 195). Daiktai, kurie yra anapus mūsų jauslinio receptyvumo ir kurie dar nėra sintezuoti su apriorinėmis formomis, mums, kaip sąmoningoms, suprasti siekiančioms būtybėms, yra mišlė.

„Noumeno“ sąvoka esmingai suspenduoja metafizinį protą: mąstymas ir kalba pasirodo kaip riboti žmogaus pažintiniai instrumentai, kurie nėra tinkami filosofinėms mįslėms įminti. Kita vertus, noumeno egzistavimas nėra problemiškas, daiktai patys savaime yra ta pati mums duota tikrovė, mes tik negalime pasakyti: kas tai yra? Kiek yra bandoma pozityviai apibūdinti daiktus, arba „tikrovę“, tiek neišvengiamai yra įsiveliama į metafizines spekuliacijas. Nors ir negalime išsiverbti į *daiktų vidų* ar *būtį* sąvokomis, mes vis dėlto turime patyrimą kaip empirinį reiškinių (fenomenų) pažinimą ir, jeigu Kantas teisingas, garantuotą begalinę jo plėtrą. Pažinimas vyksta kaip fenomenų kantiškąja prasme pažinimas. Senojoje filosofijoje postuluojuama *būties ir mąstymo tapatybė* Kanto teorijoje netenka pagrindo: „<...> Kantas skiria būties ir mąstymo plotmes, susiedamas jas su skirtingomis subjekto galiomis. Būtį atitinka sąmonės receptyvumas, grynas imlumas, tuo tarpu mąstymas – tai sintezuojanti sąmonės veikla, aktyvumas. Pažinimas įmanomas tik tada, kai, imlumo pateiktai medžiagai taikant intelekto aktyvumo formas, suformuluojamas sprendinys, t. y. atliekama

sintezė“ (Sodeika 1988: 82). Kantiškasis metafizikos imanentizavimas reiškia grynojo proto pažintinių pretenzijų nuleidimą iki empiriškai taikomų pažintinių modelių kūrimo funkcijos. Todėl apriorinės sąmonės struktūros, kurios iš jauslumo medžiagos padaro pažinimo objektą, kartu yra pažinimo ribas sukuriančios struktūros.

Šiuolaikinėje filosofijoje artima savo išvadamis kantiškajai patyrimo sampratai yra Arvydo Šliogerio plėtojama „daikto kaip absoliučios transcendencijos“ teorija, kurioje daiktų eksploatavimas ir pažinimas įvardijamas kaip *kalbos* vykdoma prievarta daiktų atžvilgiu (Šliogeris 1999: 125). Žmogus gyvena totaliai dirbtiniame pasaulyje, kurį galima priešinti gamtiniams daiktams – žmogaus sąmonės nepalytėtiems „būties fenomenams“. „Natūralus“ jauslinis patyrimas yra supriešinamas su technomokslinėmis manipuliacijomis ir kasdieniu praktiniu patyrimu. Egzistenciškai-fenomenologiškai nagrinėjamas patyrimas pasirodo kaip žmogaus gyvenamojo pasaulio pagrindas, kurio neįmanoma redukuoti į jokią kalbinę struktūrą: „Pamatinis paradoksas, kuris galioja Šliogerio tikrovės sampratai, yra toks: tikrovė yra priešais akis tiesiogine žodžio prasme, tačiau bet koks bandymas pozityviai (katafatiškai) apibrėžti tiesiogiai regimą tikrovę žlunga“ (Ruzas, Šaulauskas 2010: 78). Tačiau jauslinio patyrimo prasme skleidžiama daikto sąvoka negali būti tapatinama su kantiškuoju „noumenu“, kuris yra ne tik anapus kalbos, bet ir anapus jauslinio vaizdinio. Apriorinės sąmonės struktūros yra ribotos empirinio pažinimo priemonės, be to, negalime būti tikri, kad netgi jusliškai gebame fiksuoti visas esamas arba galimas fiksuoti daikto kaip pažinimo medžiagos ypatybes.

Išvados

Kantiškasis patyrimas – tai empirinis daiktų santykių pažinimas, apriorinių pažinimo formų arba pamatinių teorinių modelių (juslumo formų, intelekto kategorijų) ir juslinės medžiagos sintezė. Juslinė medžiaga ir apriorinės sąmonės struktūros yra patyrimo galimybės sąlygos. Apriorinės pažinimo formos Kanto filosofijoje nusakomos tik kaip empirinio, bet ne metafizinio pažinimo priemonės.

„Daikto paties savaime“ (noumeno) sąvokai aiškintis svarbiausia yra kantiškoji reiškinio *medžiagos* ir *formos* skirtis. Empirine prasme noumenas yra realiai egzistuojantis daiktas – juslinio vaizdinio priežastis; apriorinės pažinimo formos yra taikomos juslinius vaizdinius sukeliančioms jėgoms pažinti. Tačiau daiktų santykių pažinimas yra kas kita negu metafizinis tikrovės klausimo sprendimas. Kadangi apriorinės pažinimo formos yra tik empirinio pažinimo priemonės (naudojamos

daiktų santykiams, sąveikoms, struktūrai ir kt. pažinti), noumenas kaip nuo žmogaus juslinio receptyvumo ir jo apriorinio pažinimo aparato nepriklausoma tikrovė lieka nepažinūs.

Noumeno sąvoka esmingai suspenduoja metafizinį mąstymą: sąvokos ir teoriniai principai, Kanto požiūriu, yra nepritaikomi transempiriniam pažinimui, todėl metafizinis tikrovės klausimas yra neišsprendžiamas. Noumeno sąvoka įsteigia ir empirinio pažinimo ribas – pažinti galime tiek, kiek leidžia apriorinės sąmonės struktūros, nors pats pažinimo plėtojimas ir yra begalinis. Todėl noumenas gali būti suvokiamas ir kaip mokslo idealas – pažinti arba perprasti tikrovę pačią savaime. Noumeno sąvoka neįsteigia skirtingos nuo fenomeno tikrovės. Noumenas – ta pati tikrovė, mąstoma abstrahuojantis nuo jos stebėjimo būdo – jusliškai gaunamos pažinimo medžiagos ir empiriniam pažinimui taikomų apriorinių formų.

LITERATŪRA

Cohen, H., 1871. *Kants Theorie der Erfahrung*. Berlin: Dümmler.

Cohen, H., 1885. *Kants Theorie der Erfahrung*. Zweite neubearbeitete Auflage. Berlin: Dümmler.

Chalmers, A. F., 2005. *Kas yra mokslas?* Vilnius: Apostrofa.

Degutis, A., 1988. Kritinė filosofija ir transcendentalinė argumentacija. In: *I. Kanto filosofijos profiliai*: str. rinkinys (sudarė A. Degutis). Vilnius: Mintis.

Follesdal, D., 2000. Lebenswelt Husserlio tekstuose. *Žmogus ir žodis* IV: 56–66.

Ginsborg, H., 2006. Kant and the Problem of Experience. *Philosophical Topics* vol. 34, nos. 1 & 2, spring and fall.

Kant, I., 1996. *Grynojo proto kritika*. Vilnius: Mintis.

Kantas, I., 1972. *Prolegomenai*. Vilnius: Mintis.

Kant, I., 1997. *Metaphysische Anfangsgründe der Naturwissenschaft*. Hamburg: Meiner.

Langton, R., 2007 (1998) *Kantian Humility, Our Ignorance of Things in Themselves*. Oxford: Oxford University Press.

Nuzzo, A., 2008. *Ideal Embodiment: Kant's Theory of Sensibility*. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press.

Planting, Th., 1972. The Real Meaning of Kant. In URL: <http://plantinga.ca/p/YAM.HTM#> [žiūrėta 2012 m. rugsėjo 22 d.].

Plėšnys, A., 1999. *Metafizikos reikšmė gamtos mokslų plėtrai*. Vilnius: Via Recta.

Redding, P., 2012. Kantian Origins: One Possible Path from Transcendental Idealism and to a 'Pos-Kantian' Theological Poetics. In: Paolo Diego Bubbio and Paul Redding (eds). *Religion after Kant: God and Culture in the Idealist Era* (Cambridge Scholars Press, forthcoming 2012), in URL: <http://www-personal.arts.usyd.edu.au/pauredi/Redding–>

Kantian%20Origins.pdf [žiūrėta 2012 m. rugsėjo 22 d.].

Ruzas, M., Šaulauskas, M. P., 2010. Pozityvioji ir negatyvioji tikrovės tematizacija. Šliogeris ir Baudrillard'as. *Problemos* 78: 74–82.

Sellers, W., 1967. Some Remarks on Kant's Theory of Experience. *The Journal of Philosophy* 64 (20): 633–647.

Sodeika, T., 1988. Kantas ir ontologijos problema. In: *I. Kanto filosofijos profiliai*: str. rinkinys (sudarė A. Degutis). Vilnius: Mintis.

Šliogeris, A., 1999. *Alfa ir omega*. Vilnius: Pradai.

Vinciūnas, J. V., 1988. *Gnoseologija*. Vilnius: Mintis.

KANTIAN CONCEPTION OF EXPERIENCE AND THE PROBLEM OF THE LIMITS OF COGNITION

Edvardas Rimkus

S u m m a r y

The article examines Kant's conception of experience and its theoretical implication for the limits of cognition. It is argued that Kantian experience as a synthesis of sensory material and *a priori* forms is a cognition of phenomenal relations. Kant distances himself from transcendental metaphysics, he denies the possibility of transempirical knowledge and

describes how the mind works in the immanent area. Kant's transcendental theory of experience allows us to understand the epistemological apriorism as a creation of forms and models of cognition and explains the idea of a "thing-in-itself" as establishing the limits of empirical and metaphysical knowledge.

Keywords: experience, thing-in-itself, the limits of knowledge, philosophy, science

Iteikta 2012 12 15